

Garai Dóra

A sorsanalízis és a Szondi-teszt születésének története a kor tudományos szakmai és szellemi áramlatainak tükrében

Írásunkban arra vállalkozunk, hogy bemutassuk, Szondi Lipót II. világháború előtti hazai munkássága milyen korabeli tudományos áramlatok, szakmai törekvések közegében indult el, milyen hatások érhatték az orvos-biológus Szondit, amelynek hatására megszületett sorsanalitikus elmélete és kialakította máig használatos tesztjét. A pszichológus szakma előtt talán nem ismeretlen Ranschburg Pál és Szondi munkásságának közös időszaka, ám kevesebb szó esik arról, hogy mindketten egyben az európai viszonylatokban is elismert magyar gyógypedagógia oktató-kutató nemzedékének második körébe tartoztak (Gordosné Szabó, 2004), s munkásságukkal maguk is hozzájárultak a gyógypedagógia tudományának fejlődéséhez. Más szempontból ők maguk sok mindent köszönhetnek a magyar gyógypedagógia korabeli gyakorlatának és tudományos közegének. Szondi és a köréje csoportosuló fiatal szakemberek – orvosok, gyógypedagógusok, pszichológusok – olyan szakmai műhelyt alkottak, amelynek „szellemi olvasztótégelyében” született tudományos eredmények, módszerek és elméletek hozzájárultak a korabeli magyar pszichológia, gyógypedagógia tudományainak szakmai fejlődéséhez. Egyes megközelítéseik a kor gondolkodásának tükröződései, míg mások a kort megelőző tudományos megközelítés előfutárai.

E korszak tudománytörténeti szempontból feltárt, jól dokumentált időszak (Gordosné Szabó, 1993, 2000, 2004; Buday, 1993; Bürgi-Meyer, 1996; Kiss, 2014).

Maradt-e még megírandó élettörténeti esemény, körülmény, amely hozzátesz az életrajzhoz? S miért fontos mégis újra és újra feleleveníteni e korszak momentumait? Narratív pszichológiai megközelítésben az életmű egésze nemcsak a hivatalosan elfogadott és már „ízesült” élettörténeti események egységéből épül fel, de a történet fontos részei az elhallgatott, vagy éppen nem tudatosított, hiányukban is beszédes élettörténeti elemek. Írásunkkal kísérletet teszünk az életmű egy új szempontból való elemzésére. Azt keressük, milyen lenyomatai vannak Szondi szakmai életútjában a kor tudományos-szellemi irányzatainak, hogyan alakult ki a kezdetekben döntően orvosi-kísérleti vizsgálódásból a sorsanalízis szellemtudományos elmélete és ösztöndiagnosztikus személyiségvizsgáló eljárása.

A sorsanalitikus elmélet talán elfogadottabb a tudományos és a hétköznapi gondolkodás számára, annak ellenére, hogy a pszichoanalitikus iskolák soha nem fogadták be maguk közé Szondi családi tudattalanról szóló teóriáját. Szondi ösztöndiagnosztikus tesztjét azonban sok szempontból kritikák érték (Vargha, 1979, 1984; Káplár, Bernáth és Kiss, 2012), s napjainkban tapasztaljuk, hogy a 10 profilos Szondi-teszt alkalmazása a klinikai pszichológiai gyakorlatban marginális szerepbe kerül. Az életmű megítélése „friss” szemmel, a legújabb kutatások tükrében, mindig ad okot a visszatekintésre és az értékelésre. Ezen visszatekintések fényében adható csak válasz arra, van-e máig érvényes és tudományosan alátámasztható eleme Szondi életművének, vagy a sorsanalízis elmélete és az ösztöndiagnosztikus eljárás kultúrtörténeti érdekességgé, tudománytörténetté válik.

Ranschburg Pál hatása Szondi munkásságára

Amikor a 20. század elejének magyar humántudományos szellemi-szakmai műhelyeit sorra vesszük, a századfordulón már a német és hazai tudományos világban is elismert elme-, és ideggyógyász, Ranschburg Pál nevének említése semmiképpen nem hagyható ki a visszatekintő összegzésből (Kiss, 1991; Torda 1995a). Az ő alakjában sajátos módon fonódik össze a gyógypedagógia és a pszichológia tudományának fejlődése e korai időszakban. Ranschburg 1902-ben kerül a maga alapította *Gyógypedagógiai Pszichológiai m. kir. Laboratórium* élére, majd 1904-től a székhelyét

Vácról Budapestre áthelyező *Gyógypedagógiai Tanítóképző* oktatóinak sorába. Mind a laboratórium, mind a tanítóképző a VII. kerületi Mosonyi utca egyik épületében kapott helyet, más gyógypedagógiai intézményekkel együtt. Ezek az intézmények – kisegítő iskola, bentlakásos intézmények – jó terepet adtak Ranschburg összehasonlító gyógypedagógiai-pszichológiai gyermeklélektani vizsgálataihoz, hiszen a mai szemszögből nézve is egyedülálló módon a gyermekeket nemcsak vizsgálati helyzetben, hanem iskolai, „otthoni” környezetükben is vizsgálhatta, rendszeresen, napi szinten (Gordosné Szabó, 2004; Torda, 1995b). Talán a gyógyító-nevelő munka gyakorlati terepének közelsége, a tudományos-kísérleti érdeklődés, az egyetemi oktatás ilyen szoros összefonódása eredményezte, hogy Ranschburg oktatói-kutatói munkájában képes volt ezen területek nagymértékű integrációjára (Pléh, 2003). Nem térünk ki most arra, milyen tudományos eredmények születtek Ranschburg Pál szellemi műhelyben, ez másutt részletesen olvasható (Szegál, 1985; Czigler, 2013; Lányi, 2013). A figyelmet inkább azokra a hatásokra szeretnénk felhívni, amelyek a tanítvány Szondi szemléletének formálódásában döntőnek bizonyulhattak.

A Ranschburg vezette laboratórium feladata tudatosan vállaltan három cél köré fonódott: egyrészt felvállalta a fogyatékos gyermekek, ifjak kognitív funkcióinak és személyiségjellemzőinek összehasonlító vizsgálatát, új vizsgálati módszerek feltalálását, vizsgálati módszerek pontosítását, adaptálását. Másrészt elméleti és gyakorlati háttérrel biztosított nemcsak a kor gyógypedagógus nemzedékének oktatásához, hanem orvosok, pszichológusok képzéséhez is. Harmadrészt klinikai gyógyító (diagnosztikus, terápiás, tanácsadói) munkát is folytatott fogyatékos gyermekek és családjaik ellátásában. E hármas feladatvállalás hagyománnyá alakult, amelyet nemcsak Szondi követett, de az ő tanítványán – Kozmutza Flórán – keresztül a későbbi jogutód intézményekben is fennmaradt egészen a 2000-es évekig (Lányiné Engelmayer, 1992, 2013). A laboratóriumban folyó kísérleti gyógypedagógiai-pszichológiai munka magas szintű tudományos jellege, a gyakorlati tapasztalatok jelenszinten való pontos leírása, a hozzá igazított mérési módszerek kialakítása, a jelenséget, kutatási eredményeket, elméleti magyarázatot átfogó elemzési módszer alkalmazása volt sikerének kulcsa (Pléh, 2003).

Szondi később is elismerően nyilatkozott mesteréről. A Ranschburgtól tanult szisztematikus gondolkodás, kutatómódszertan, elmélet és gyakorlat szoros kéz a kézben járása készítette fel Szondit arra, hogy képes legyen oly módon megalkotni geno-tesztjét, hogy annak pszichometriai mutatóihoz a mai napig nem kellett hozzányúlani (Kiss, 2014).

Szondi Lipót a hagyományok folytatója

Szondi 1927-ben veszi át a Ranschburg nevével fémjelzett laboratórium egyik jogutód intézményének vezetését, a *m. kir. Állami Kórtani és Gyógypedagógiai Laboratóriumot*, de Ranschburg révén már az 1920-as évek legelejétől jelen volt a magyar gyógypedagógia világában. 1922-ben részt vett a Magyar Gyógypedagógiai Társaság alakuló ülésén, később pedig annak egyik elnökségi tagjává választották. Rendszeresen szerepelt a társaság különböző tudományos rendezvényein, pl. az I. Országos Értekezleten *Kapcsolatok az abnormálisok testi és szellemi alkata között* címen tartott előadást (Gordosné Szabó, 1993). 1925-ben jelent meg a *Fogyatékos értelem* című átfogó műve, amely egyértelmű elismerést hozott számára a gyógypedagógia hazai tudományos közéletében. 1926-ban elsők között folytatott nagy elemszámú növekedésvizsgálatot a budapesti iskolás gyermekek körében, és ugyancsak ő az, aki Magyarországon először közölt adatokat a koponyaméret megváltozásáról egyes rendellenességek kapcsán.

E kutatásokban korának legfejlettebb biometriai módszereit, újító matematikai megoldásokat alkalmazott (teszméreték átlagának, szórásának, sőt a normalitás övezetének megadása, korrelációs számítás). Hogy Szondi vélhetően nemcsak Ranschburg hatására, hanem saját belső késztetésből is érdeklődött korának felívelő tudománya, a biometria iránt, azt bizonyítja 1929-ben megjelent műve: a *Zur Psychometrie der Test. Versuch einer kritischen Darlegung der Maßeinheiten der Tests*. Könyvéből világosan kitűnik, hogy Szondi széles körben tájékozott volt a biometriában meghatározó jelentős külföldi és hazai tudósok munkáit, mérési elveit, elméleteit tekintve. Fejezetet szentelt a jó tesztek alapvető (kísérleti, pszichológiai, metrikus) kritériumainak meghatározására, a pszichológiai mérési módszerek

kategorizálásának és definíciójának részletes bemutatására. Könyvében behatóan foglalkozott olyan kérdésekkel, hogy mit tekinthetünk pszichometriai mérési egységnek különböző pszichikus funkciók mérésekor (Szondi, 1929).

Szondi endokrinológiai kutatásait elemezve Buday kiemeli, hogy meglepő módon „*a megfigyelések, kórbonctani adatok és néhány – mai szemmel nézve „[...]” meglehetősen durva – mérés napjainkban is helytálló következtetésekre vezettek*” (Buday, 1993, 173.). Szondinak sikerül cukorterheléses próba alapján megkülönböztetnie az oligofrén személyek kétféle viselkedését, az „apatikus-ernyedtet” és az „irritatív-izgatottat”. A neuraszténiák megkülönböztetésére Szondi által bevezetett kategóriák és azok vizsgálata a gyógyítás és az oktatás számára is fontos gyakorlati tanácsokkal szolgáltak (Bürgi-Meyer, 1996).

Szondi fent említett 1925-ös összefoglaló munkája átfogó képet nyújtott a fogyatékosok a kor orvosi-biológiai ismereteinek fényében történő osztályozásáról, s mint ilyen, valóban alapműnek számított nemcsak a szakemberképzésben, hanem a gyakorlatban is. Ugyanakkor megjelent benne korának másik jellemző elgondolása, az eugenikai szemlélet is. A *faj egészségvédelméről és az értelem néphigiéniájáról* szólva Szondi így nyilatkozik: „*Az értelem ezen pozitív eugenikájától ma még messzi vagyunk, úgy véljük, annál jogosabb az értelem negatív faji higiéniáját hathatósan támogatni, tehát bizonyos, a faj értelmét veszélyeztető egyének szaporodásának megakadályozását szorgalmazni.*” (Szondi, 1925, 328.). Történelmi tapasztalataink fényében és humanisztikus szemlélettel nehéz ezeket a sorokat olvasni. Szondi életének eddigi feldolgozói sem igen tértek ki az életmű e részletére, részben az iránta érzett tiszteletből, részben e körülmény életműbe nehezen integrálható volta miatt. Úgy érezzük azonban, e momentum feltárása és életműbe illesztése fontos lehet, ha meg akarjuk érteni Szondi emberi-szakmai életútját. Az eugenika önmagában is nagyon megosztó tudománytörténeti eszmerendszer. Az intézményes kirekesztés, rasszizmus, antiszemitizmus mellett azonban társadalmi reformok és népegészségügyi újítások is fakadtak belőle (Szebik, 2002; Farkas, 2017). Ez utóbbira, a társadalomjavító, gyógyító és a megelőzés szándékára utaló példákat is találunk Szondi idézett művében. Felemelte szavát a vérbaj-gondozók, tudógondozók számának és hatékonyságának növelése érdekében. Szólt annak szükségességéről, hogy javítsák a

szegény néprétegek életviszonyait és enyhítsék a köznyomort. Kitért a terhes nők gondozásának, illetve szülőiskolák létrehozásának fontosságára – hivatkozva Nagy László hasonló irányú kezdeményezésére –, valamint hangsúlyozta az orvosok, gyógypedagógusok, pedagógusok oktatásának jelentőségét. Könyve végén pedig határozottan állást foglalt arra vonatkozóan, miként kell a preventív, gyógyító szándékokat jogszabállyá átültetni: *„Nézetünk szerint akkor, amikor a faj értelmi egészségének rendeleti, törvényes, vagy intézményes úton történő biztosításáról van szó, gondoljon mindig az orvos, a törvényhozó, a pedagógus és a társadalom minden tagja arra, hogy a meghozandó rendelet, törvény, vagy intézmény „emberre” fog vonatkozni.”* (Szondi, 1925, 338-339.)

Láthatjuk tehát, hogy Szondi kezdettől fogva hűen követi a ranschburgi szisztematikus kísérleti tradíciót, a biometriai hagyományokat, alapjaiban őrzi orvosi-biológiai szemléletét. Kezdetekben vizsgálatai a fogyatékos képesség jellegzetességeinek leírására korlátozódtak. A fogyatékos képességet hordozó személyekre úgy tekintett, mint a társadalom támogatására, gyógyításra szoruló tagjaira. A „normálistól” való eltérést pedig az orvosi-biológiai paradigmának megfelelően elsősorban orvosi eszközökkel kívánta gyógyítani.

Szondi és a korabeli gyógypedagógia kölcsönhatása

Hogyan alakította Szondi szemléletét az a közvetlen közeg, nevezetesen a gyógypedagógia formálódó tudományos erőtere és korának kiemelkedő gyógypedagógus elméletalkotói, akikkel közvetlenül együtt dolgozott, vagy éppen csak kortársai voltak? S miképpen jutott el a személyiség biológiai determináltságának gondolatától a kényszer- és választott sors szellemtudományos kérdéséig? Gordosné Szabó Anna gyógypedagógiai tudománytörténeti kutatásai során megállapította, hogy *„Szondi és a gyógypedagógia viszonyáról szólva, most már elegendő történelmi távlatból teljes bizonyossággal megállapítható, hogy mindaz az érték, ami „[...]” a Szondi vezette szakmai/tudományos műhelyben létrejött, az akkori magyar gyógypedagógiából indult el és töltekezett, hogy azután annak továbbfejlesztéséhez és*

kiteljesedéséhez máig kihatóan jelentősen hozzájáruljon.” (Gordosné Szabó, 2004, 125.).

Az úttörő korszakában lévő magyar gyógypedagógia európai hírnévnek örvendett. A 19. század végére kiépült a magyar gyógypedagógiai ellátórendszer. Egyre több volt a jól képzett gyógypedagógus szakember, amelyhez a világon elsőként, 1900-ban megalakult, felsőfokú oktatást nyújtó *Gyógypedagógiai Tanítóképző* is hozzájárult. A gyakorlati munkát kutatásokkal megalapozott módszertan jellemezte. A magyar gyógypedagógia mind a gyakorlat, mind az oktatás és a kutatás tekintetében élénk, kölcsönösen gyümölcsöző nemzetközi kapcsolatokat ápolt több európai országgal, elsősorban Ausztriával, Németországgal, Svájjal, Hollandiával. Ebben a szellemi közegben Szondi nézetei is formálódtak, maga is bekapcsolódott a nemzetközi tudományos eszmecserebe, amelyből több tudományos eredmény és gondolat is származott, de nevének nemzetközi hírneve később saját sorsának alakulására is döntően hatott (Kiss, 2014).

Gordosné Szabó Anna levéltári kutatásai nyomán (Gordosné Szabó, 2003, 2005) azt is tudjuk, hogy a magyar gyógypedagógia több jeles korabeli személyisége – többek között Ranschburg Pál és a *Gyógypedagógiai Tanítóképző* első igazgatója, Borbély Sándor is – tagjai voltak a magyar szabadkőműves mozgalomnak. A mozgalom magyarországi ága 1886 és 1919 között élte virágkorát, 1920-tól illegalitásba kényszerült, mégis jelentős szerepet gyakorolt a korabeli Magyarország társadalmi-, szellemi-, kulturális életére. Szabadkőműves páholyok támogatásának köszönhetjük több gyógypedagógiai intézmény létrejöttét. A szabadkőműves Frimm Jakab alapította meg 1875-ben Rákospalotán értelmi fogyatékos személyek számára az első *Magyarországi Gyógypedagógiai Nevelő és Oktató Intézményt*. A *Demokratia Szabadkőműves Páholy* – melynek Ranschburg is tagja volt – hozta létre az *Országos Pártfogó Egyesületet (Patronázst)*, mely a kisújszállási és gyulai gyógypedagógiai intézmények létrejöttét támogatta. A *Nyomorék Gyermekek Egyesülete és Menhelye* a Deák Ferenc Szabadkőműves Páholy kezdeményezésére jött létre 1903-ban. A vakok számára létrejött intézményt szintén a *Demokratia Páholy*nak, annak alapítójának köszönhetjük, de az intézmény első igazgatója, Adler Simon is szabadkőműves volt. A Bethlen téren szabadkőművesek támogatásával létrejött *Izraelita Siketnémák Országos*

Intézetének alapítója, sőt későbbi igazgatói is szabadkőművesek voltak. Roboz József, korának egyik legkiemelkedőbb gyógypedagógus személyisége, a *Dadogók és Hebegők Gyógytanfolyamának* megszervezője, vezetője, az első hazai gyógypedagógiai szaklap, a *Magyar Gyógypedagógia*, megalapítója szintén tagja volt a szabadkőműves közösségnek, hasonlóképpen a logopédia és szurdopedagógia ügyéért sokat tett Kanizsai Dezsőhöz.

A szabadkőműves tagság ugyan nem volt nyilvános, de tagjaik a profán világban is támogatták egymást. Olyan ügyekért szálltak síkra, mint az ifjúságnevelés, gyermekgondozás, rokkantügy, női egyenjogúság. A *Demokratia Szabadkőműves Páholy* szűkebb körben a népnevelés és a tanügy, szélesebb értelemben véve a gyermekvédelem ügyét karolta fel. Ranschburg maga is megfogalmazza a páholyba való felvételi procedúra során, hogy számára mit testesít meg a tagság: „*Igaz idealizmust, a mit eddig odakünn közös célok szolgálatában nem találtam. A szép, jó és igaz szolgálatát. Barátságot, szeretetet – testvériességet, melyet az érdekek harca nem zavar meg.*” (idézi Gordosné Szabó, 2003, 211.). Nincsenek adataink arról, hogy Szondi valaha is közvetlen kapcsolatba került volna a szabadkőműves mozgalommal. A szabadkőművesség gondolatvilágának szellemi miliője azonban olyan módon hatotta át a korabeli gyógypedagógiát, hogy az minden bizonnyal, akarva-akaratlanul is befolyásolhatta a pályájának első felében e közegben alkotó Szondi szellemi-, szakmai irányultságát is.

Szondira hazai pályatársai közül a legnagyobb hatást vélhetően a bölcész végzettségű Tóth Zoltán, a gyógypedagógiai Tanítóképző igazgatója, korát sok szempontból megelőző gyógypedagógiai elméletalkotó munkássága tette. Tóth Zoltán az *Általános gyógypedagógia* (Tóth Z., 1933) című művében összegezte azokat a nézeteit, amelyek útmutatásul szolgáltak a korabeli formálódó gyógypedagógia-tudomány önmeghatározásához is. Kiállt amellet, hogy nem elég a fogyatékos személy deficitet mutató képességének vizsgálata, hanem a megértéshez szükség van a teljes ember, a személyiség összorganizációjának feltérképezésére. Egységes gyógypedagógia koncepciójával túllépett korának azon megközelítésein, mely szerint a gyógyító-nevelés elsősorban gyermekkorban megvalósítandó gyógyító eljárások, pedagógiák összessége. Meglátása szerint a gyógypedagógiának a fogyatékos személy

élethosszig tartó támogatását és gyógyítását kell célul kitűznie, így foglalkoznia kell a felnőtt fogyatékos emberek életét befolyásoló társadalmi problémákkal és azok megoldásaival is. A gyógypedagógia-tudomány rendszertani meghatározására vonatkozó szakmai vitákban Tóth Zoltán a szűkebb értelemben vett gyógyító nevelés és a kapcsolódó – orvosi, pszichológiai, pszichiátriai, társadalmi, jogi, gazdasági – társtudományok komplex egysége mellett érvelt, megalapozva ezzel napjaink tágabb értelemben vett komplex gyógypedagógia-tudomány definícióját. Tóth Zoltán eszmerendszerének értékelő összegzésekor mind Gordosné Szabó Anna (Gordosné Szabó, 1993), mind Zászkalicky Péter (Zászkalicky, 2015) kiemeli Tóth Zoltán egyértelmű elkötelezettségét az esélyegyenlőség és a fogyatékoságügyet magába foglaló szociálpolitika iránt, amellyel szinte teljesen szembe ment korának általánosan uralkodó társadalmi és tudományos szemléletével, történelmi eseményeivel.

Szondi Lipótot megérintette Tóth Zoltán eszmeisége, szakmai vitái, s maga is többször, több fórumon szövetséget vállalt vele. 1934-ben a „*dr. Tóth Zoltán: az „Általános Gyógypedagógia” című művének a biológia és a kórtani gondolkodás szemszögéből történő bírálata*” című írásában (Szondi, 1934, 17.) biológiai szemszögből elemezte a fenti gondolatokat. Megállapította, hogy „*Valamely képességnek az értékét pedig – úgy a társadalom, mint az összegyén szempontjából – nem magának a képességnek az átlagon aluli, vagy átlagon felüli értéke dönti el egymaga, hanem mindig az egyénisége mélyén fekvő, legbensőbb és legegységibb biológiai organizáció, melynek a különleges képesség csak különleges megnyilatkozása.*” (Szondi, 1934, 20.).

Egyetértett, sőt kiterjesztette Tóth Zoltán azon gondolatát, hogy a fogyatékos ember megismerése nem korlátozódhat a deficitek feltárására, hanem ezzel szemben „*arra kell törekednünk, hogy megismerjük: 1. az összegyén fejlődését gátló és serkentő okok összességét, 2. a gyermek és ifjú fejlődésmenetének egyéni vonalát és végül 3. a gyermek világra hozott öröklött alkatát és az ezt módosító törekvések hosszú sorát.*” (Szondi, 1934, 20.). Szondi e gondolatok szellemében vezette tovább az intézetben folyó kutatásokat és jutott olyan eredményekre, amelyek visszahatottak Tóth Zoltán gyógypedagógia-értelmezési koncepciójára (Tóth Z., 1934).

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a gyógypedagógia tudományos közegének, szakmai vitáinak hatására emelte be Szondi gondolkodásába a teljes személyiség többdimenziós vizsgálatának teóriáját. Emellett, bár orvosként továbbra is az öröklött tényezők döntő szerepét hangsúlyozta az egyén teljesítményében és viselkedésében, mégis nagyobb figyelmet szentelt a képességek kibontakozását segítő vagy gátló környezeti faktorok számbavételének. 1931-ben az V. Német Gyógypedagógiai Kongresszuson már kifejezetten a személyiség többdimenziós vizsgálati megközelítése mellett foglalt állást, szemben a berlini iskolával, amely a kapillármikroszkópiai vizsgálatok alapján készült személyiségelemzés mellett érvelt (Buday, 1993; Gordosné Szabó, 1993). Mindezek jelzik a Szondi gondolkodásában és érdeklődésében bekövetkezett változást: 1931-től már egyértelműen a konstitúcióanalízis kezdte el foglalkoztatni, amely később elvezetett a sorsanalízis teóriájának megszületéséhez.

Szondi az 1930-as évek fordulóján a szomszédos Festetics utcában lévő *Beszédhibások Állami Intézetében* mintegy 100 dadogó és rhinoláliás beteg és 2449 vérrokon konstitúcióanalitikus vizsgálatába kezdett. A fiziológiai, biológiai, endokrinológiai vizsgálatok átfogó személyiség-, és karaktervizsgálatokkal, valamint családfakutatással egészültek ki. Az intézet igazgatója, Sulyomi-Schullmann Adolf egyben Szondi közvetlen tanítványa is volt. A közös kutatás mindkettejük számára eredményeket hozott. A Sulyomi-féle pedagógiai pszichoterápiás koncepció új alapokra helyezte a dadogó emberek logopédiai ellátását (Gordosné Szabó, 2004), Szondi pedig a sorsanalitikus elmélet szempontjából döntő felfedezést tett. Feltárta a paroxizmális reakcióformák, a dadogás, a migrén és az epilepszia közötti összefüggést, a dadogás öröklődésében recesszív gének szerepét feltételezte, de más beszédzavarok – a száypadhasadék és a farkastorok – öröklésbiológiai összefüggéseit is e kutatás mentén sikerült kiderítenie (Bürgi-Meyer, 1996; Kiss, 2014). A Szondi laboratórium önkéntes tagjai 1930 és 1937 között gyakorlatilag több ezer főn végeztek sokrétű, többdimenziós konstitúcióvizsgálatokat, és családfakutatásokat. Bár Szondi gondolkodásában és tudományos szemléletében határozottan tetten érhető a fordulat, valójában a fogyatékoságok megközelítésében mindvégig megmaradt az orvosi/klinikai paradigma keretei között, és társadalomjobbító szándékai sem hunytak ki, nem gondolva arra – amit aztán a történelem is bizonyított – hogy miképpen lehet

ezekkel visszaélni. A fogyatékos személyek és családtagjaik adatait egészen 1941-ig szisztematikusan gyűjtötte az ún. családi kataszterben, amely elgondolása alapján egy majdani kötelező házasság előtti tanácsadás egyik fontos alapját képezheti majd.

Ezen a ponton csak egy rövid kitérő erejéig teszünk említést a kutatási erőfeszítésekhez és eredményekhez méltatlan, szegényes laboratóriumi körülmények között „*lázasan dolgozó hangyatársadalom*” (Bürgi-Meyer, 1996) fiatal tudós generációjáról, a „*fiú-nemzedékről*” (Kiss, 2014). Azokról az orvosokról, gyógypedagógusokról, pszichológusokról, akik közül nem egyen saját tudományterületük neves művelőivé váltak a későbbiekben. A legendás „Szondi-kört” csak úgy szokás emlegetni, mint Szondi karizmatikus egyéniségének vonzáskörébe került lelkes és elszánt követőket. Kevesebb irodalmi, történeti adat szól arról, hogy e kutatók és tudósok sokszínű képzettséggel és önálló gondolkodásukkal vélhetően maguk is hozzájárulhattak Szondi sorsanalitikus eszmerendszerének kialakulásához. Szakmai szocializációját tekintve a francia társadalom-, és gyermeklélektani előtanulmányokon nevelkedő Mérei Ferenc Franciaországból hazatérve beállt Szondi követői közé, és hatására már elfogadta, hogy a gyermek nem „*tabula rasa*”, de a biológiai determinizmus Szondinál tapasztalt mértékű hangoztatását, a társadalomjobbító szándékokat Méreinel soha nem tapasztaljuk (Kanfi-Horváth, 2011, 268.). Másutt Molnár Imre úgy idézi vissza Szondi legelső, legbelső körének kiképzését, hogy kezdetben ők maguk is kritikus hozzáállással kezdték gyűjteni a tesztfelvételi-vizsgálati adatokat, és sok kérdést fogalmaztak meg a formálódó sorsanalitikus teóriával kapcsolatban (Molnár, é.n. idézi Kiss, 2014, 599.). Azt bizonyosan tudjuk, hogy a tágabb szakmai kör számára Szondi lakásán minden hónapban megtartott szemináriumokat más tudományterületek, például a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület tagjai is látogatták. A laboratóriumban és a Szondi-szemináriumokon folyó szakmai-tudományos viták minden bizonnyal szintén hozzájárultak Szondi formálódó eszmerendszeréhez, megerősítették mind a genotest használhatóságát, mind a sorsanalízis téziseit.

Nem beszélhetünk közvetlen hatásról, de jelzik a magyarországi gyógypedagógia korabeli tudományos színvonalát egy másik kiemelkedő orvos-gyógypedagógus személyiség, Bárczi Gusztáv kutatásai. Bárczi munkatársaival a siketség

átörökítődésének kérdéseit tanulmányozta, mintegy 220 siket gyermek 8000 családtagot felölelő családfáját dolgozta fel korának megfelelő statisztikai számításokat alkalmazva, és vett számításba egyéb gyakorlati tapasztalatokat, amelyek révén eljutott odáig, hogy bizonyítható módon az egész személyiségre más hatással bír az érzékszervi rendellenesség következtében kialakult siketség, szemben az értelmi fogyatékos társuló tüneteként jelentkező siketiséggel (Gordosné Szabó, 2004).

Láthatjuk tehát, hogy a korabeli gyógypedagógia miképpen hagyta rajta nyomát Szondi tudományos nézeteinek fejlődésén és termékenyítette meg gondolkodását.

A pszichoanalízis hozzájárulása a sorsanalízis megszületéséhez

Az 1930-as évektől folyó kutatások már egyértelműen a sorsanalízis előszobájának tekinthetők. Karl Bürigi-Meyer (1996) részletesen feltárta a sorsanalízis előtti alkattani kutatások és a sorsanalízis közötti hiányzó láncszemet: összefoglaló írásában felsorolja azokat a konstitúcióanalitikus, endokrinológiai, többdimenziós és örökléstani családfakutatásokat, ikervizsgálatokat, amelyeknek eredményei egy-egy elemét jelentették Szondi sorsanalitikus teóriájának. Bürigi-Meyer a hiányzó láncszemet a konstitúcióanalitikus- és a családfakutatások, valamint a sorsanalízis között abban véli tetten érhetőnek, amikor Szondi elkezdett foglalkozni a betegségválasztás – közelebről a „fogyatékos értelem választásának” – kérdéskörével, ami a sorsanalízis tárgyválasztási-teóriájának legrégebbi magjaként fogható fel. Szondi 1930-1936 között megjelent publikációiban is található családfakutatások eredményeiről szóló elemzések, ezekben azonban a lueszes megbetegedés és az ennek nyomán a leszármazottakban megjelenő fogyatékoság összefüggéseinek tárgyalásakor *betegségválasztásról* beszélt. 1936-1937 fordulópontnak tekinthető a sorsanalízis teóriájának kialakulásában. A korábban citált példákat Szondi 1937 után már pszichoanalitikus szemlélettel *neurózisválasztás* kérdéskörben tárgyalta újra. Új elemként bukkantak fel a libidotropizmus mögött feltételezett génrokonság és konduktor természet elgondolásai (Bürigi-Meyer, 1996, 89-93.). 1937 más szempontból is fontos évszám: ekkor adták ki Hollandiában Szondi *Analysis of Marriages. An attempt at a theory of choice in love* című, első sorsanalitikus munkáját.

A sorsanalízis kialakulásának ezen a pontján érhetjük tetten leginkább a pszichoanalízis hatását Szondi gondolkodására.

Szondi kölcsönösen jó kapcsolatot ápolt a magyar pszichoanalitikusok körével. Az 1930-as évekre élénk szakmai viták folytak a Budapesti Iskola követői körében, melyek meghatározó része szólt a nevelés kérdéseiről. Másrésről a magyar pszichoanalitikus iskola e korszakára erősen jellemző volt a racionalista szemlélet, az a kifejezett törekvés, hogy természettudományos válaszokat találjanak a lét ontológiai kérdéseire (Vajda, 1996). Szondi gondolkodásmódjától nem álltak messze ezek a viták, amelynek bizonyítéka, hogy egyes gondolatokat, például Hermann Imre megkapaszkodás-ösztön elméletét változatlan formában beépítette a genoteszt ösztönelméletébe, míg másutt ő maga is foglalkozott az ösztönök nevelhetőségének kérdésével (ld. lentebb).

Szondi ismerte és elismerte Freud és Jung elgondolásait a tudattalan két kifejeződéséről, a szimptomáról és a szimbólumról. A szimptóma a tudattalan személyes rétegeihez kapcsolható, az egyén személyes, infantilis szexuális ösztöntendenciáinak elfojtásaképpen születik meg. Jung (Jung, 2011) szerint az álomban megjelenő szimbólumok egy mélyebb archaikus réteg, az emberiség primitív képi és szemléleti gondolkodásának vetületei is egyben. Az álombeli képek szimbolikus jelentése olyan magyarázat, amely túlmegy a személyes rétegen, a transzcendens, mitikus rétegre. Amellett, hogy Szondi elfogadta a szimptomát és a szimbólumot, mint a tudattalan legitim nyelveit, mégsem tartotta ezeket kizárólagosnak. Véleménye szerint a tudattalan olyan többdimenziós képződmény, amely nem bontható ki pusztán e képződmények segítségével. Szondi egy újabb nyelvet ajánl a tudattalan megértéséhez: az ösztönös választások nyelvét. A fogyatékos gyermekek családjainak körében végzett családfakutatások vezették el ahhoz a gondolathoz – bár saját bevallása szerint e gondolat már jóval korábban, 1919-ben megfogalmazódott benne, akkor még tudományos igazolás nélkül (Szondi, 1996, 68.) –, hogy választásaink – legyen szó pár-, barát-, betegség-, hivatás-, halálnem választásról – öröklött családi genotípus által meghatározottak. Ezzel Szondi azonosítja a tudattalan harmadik funkcióját, a családi tudattalant, és annak nyelvét, az ösztönös választások nyelvét, elméletét mintegy a freudi személyes tudattalan és a

jungji kollektív tudattalan közé helyezve. Szondi a személyiség pszichodinamikus működésének háttérében működő ösztönökről alkotott elméletét tekintve is eltér a freudi duális ösztönelmélettől. Genotesztjének ösztönelméletében négy ösztönkört és ezek öröklésbiológiai háttérét azonosította: szexuális-, paroxizmális-, énes- és kapcsolati ösztönkörről beszélt (Gyöngyösiné Kiss, 2011).

Szondi elgondolása a családi tudattalanról nem vált elismert részévé a pszichoanalitikus hagyománynak. Nem állnak rendelkezésünkre irodalmi adatok arról, hogy Jung foglalkozott-e valaha Szondi tanaival. Azt viszont tudjuk, hogy Szondi megküldte a libidotropizmusról írt, fent említett könyvét Freudnak. Freud szkepticizmussal és távolságtartással kezelte Szondi elméletét, véleménye szerint az anaklitikus és nárcisztikus tárgyválasztás kimerítő módon írja le a szerelmi partnerválasztás okait, ezért nem tartotta szükségesnek újabb paradigma bevezetését (Bürgi-Meyer, 1996, 89.).

Ezzel együtt 1937-re már megszületett a genoteszt is, Szondi mintegy kész teóriával állt a tudományos nagyközönség elé. De visszaemlékezések szerint ennek előmunkálatai már jó ideje folytak a laboratóriumban anélkül, hogy hivatalosan ezt felvállalhatta volna Szondi (Benedek, 1993; Bürgi-Meyer, 1996). A laboratóriumban folyó munka 1937-1939 között egyértelműen a Szondi-teszt végső formájának kialakítását célozta meg. 1938 végére a teszt elnyerte mai formáját, azaz a tesztbatteria a ma is használatos képeket és ösztöntengelyeket tartalmazta. 1939-ben Calderoni, egy pszichológiai tesztek kiadására specializálódott tesztkészítő, kiadja a tesztet, majd 1939-ben elindulnak az első kísérleti ösztöndiagnosztikus kiképzőcsoportok (Bürgi-Meyer, 1996).

A sorsanalízis megszületésével párhuzamosan ismét fordulatot tapasztalhatunk Szondi tudományos gondolkodásában, szemléletében: az eredetileg orvosi-biológia nézőpontból vizsgálódó Szondi érdeklődésének körébe az ösztönalkat és az ösztönélet kerül, a test és a lélek határán tapasztalható jelenségek kezdtek el foglalkoztatni. Míg korábban a patológiás folyamatokat funkciózavarokra vezette vissza, ekkortól ösztönzavarról beszélt, a testalkat, testalkat-patológia helyett ösztönalkat és ösztönpatológia került figyelmének középpontjába. Ezek után a kutatások a részletes

családi anamnézis és ösztönalkatok azonosítása mentén zajlottak. Az ösztönök nevelhetőségének kérdésével foglalkozva meghatározta a nehezebben és könnyebben nevelhető ösztönök körét, azt tervezte, hogy lelki segítségnyújtó állomásokat hoz létre, ahol a segítséget kereső ösztönalkatának megfelelő segítőt, nevelőt, ún. lelki karót találhat.

Bár a sorsanalízis elmélete és a genoteszt is készen állt a II. világháború előtt, történelmi okokból Szondi nem teljesíthette ki munkáját Magyarországon. A sorsanalízis filozófiai háttere, a genetikai meghatározottságot módosító szabad választás kérdése, az egyén több, sokszor ellentétes sorslehetőségei között rendet teremtő Pontifex-Én gondolata főként munkásságának második, svájci szakaszában bontakozott ki.

Utóhangok Szondi munkásságának megítéléséhez

Szondi munkásságát sokan és sokszor méltatták. Tudományok széles körét volt képes szintetizálni nagyszámú, szisztematikusan megtervezett és kivitelezett kutatásai során. Alapvetően és döntően természettudományos-klinikai beállítottsága mellett munkásságának korai éveiben magába szívta és elméletképzésébe építette a pszichoanalízis gondolatvilágán túl a gyógypedagógia holisztikus, multidiszciplináris emberszemléletét, amely a gyakorlatban az ember teljes személyiségének megragadására ösztönözte, elméletben a sorsanalízis filozófiai háttérül szolgálhatott.

Az elmúlt évtizedekben mégis azt tapasztaljuk, hogy Szondi elmélete tudománytörténeti érdekességgé válik és a Szondi-teszt gyakorlati alkalmazása egyre inkább kiszorul a klinikai gyakorlatból. Természetesen egy életmű értékét nem ítélni meg pusztán annak alapján, hogy a mai tudományos gondolkodásban és gyakorlatban mennyire van jelen. Jelen-léte ugyanakkor megerősíti az elmélet helyénvalóságát, alkalmat ad a gyakorlatban való továbbfejlesztésére. Tekintsük át e háttérbe szorulás okait, s a gyakorlatban tapasztalható új kezdeményezéseket.

A Nemzetközi Szondi Intézet megalapítása után az intézet vezetésével több éves kurzusok formájában történt Szondi sorsanalitikus elméletének, a genoteszt

felvételének és értelmezésének, valamint a sorsanalitikus terápia gyakorlatának oktatása. Bár az intézet erőfeszítéseket tett arra vonatkozóan, hogy a képzést az akadémiai világban önálló képzésként ismertesse el, ez nem járt sikerrel, így Szondi tanai az érdeklődőknek csak szűkebb közeget érhetett el. Szondi közvetlen munkatársainak eltávozásával egyre szűkül az a kör, amely Szondi szellemiségét továbbvihetné.

Magyarországon részben a Dr. Szondi Lipót Emlékalapítvány szakmai felügyelete mellett folynak a teszt felvételére és értelmezésére, elsősorban klinikai gyakorlatban való diagnosztikus alkalmazására felkészítő kurzusok. De e kurzusokra is nagyobb létszámban még abszolutóriumot nem szerzett pszichológushallgatók jelentkeznek. Az alapítvány kuratóriumi tagjain keresztül ezek az ismeretek megjelennek egy-egy egyetemi kurzus erejéig a pszichológushallgatók akadémiai oktatásában is. Az elméleti kurzus elvégzéséhez azonban nem társul közvetlenül a Szondi-teszt gyakorlati alkalmazása, amennyiben a tesztet csak végzett pszichológusok használhatják. Az elmélet tanítása és a gyakorlati alkalmazás időben eltávolodni látszik egymástól.

Másrészről a Szondi által preferált 10 profilos tesztfelvételi eljárás nehezen illeszthető a klinikai gyakorlatba, részben az eljárás időigényes volta, részben az értékelés szövegének régiessége, részben pedig amiatt, hogy a Szondi által felállított ösztönkörök és ezek patológiája nehezen illeszthető a mai tudományosan elfogadott diagnosztikai rendszerekhez. A kétprofilos eljárás több szempontból is megkérdőjelezhető információkat nyújt. A sorsanalitikus terápia eljárását pedig tudtommal ma már senki nem alkalmazza.

Van-e helye, jogosultsága Szondi sorsanalitikus elméletének és ösztöntesztjének napjaink gyógyításában? A biológiai és a géntudományok fejlődésével Szondi elméletének biológiai alapjai, a genotropikus választás elmélete több szempontból megerősítést nyertek, ld. Bereczkei összefoglaló munkáját (Bereczkei, 1999). A mai, korszerű statisztikai apparátussal végrehajtott családfakutatások Szonditól függetlenül hozzá hasonló megállapításokra jutottak (Vidgop, Haguel-Spitzberg és Fouxon, 2017). Úgy tűnik tehát, hogy az elmélet több szempontból, mai tudományos szemmel is

megalapozottnak mondható. A gyógyítás gyakorlatában új irány látszik kibontakozni, amennyiben a Szondi-tesztet nem elsősorban diagnosztikus eszközként alkalmazzák, hanem a terápiában, viselkedési mintázatok, választási lehetőségek beazonosítására és tudatosítására (Schweikert, 2017; Geykens, 2017). Tanúi lehetünk a Szondi-teszt értelmezésének megújítására tett erőfeszítésnek is (Lukács, 2016). Új utat jelent a sorsanalitikus szempont beemelése a tanácsadói munkába (Káplár, 2017). A családterápia pedig felfedezni látszik Szondi családi tudattalanról szóló elgondolását, mely szervesen illeszthető a transzgenerációs családterápiás megközelítések körébe (Tóth B., 2017). Főleg Dél-Amerikában és Svédországban Szondi teóriája és tesztműszere a karrier tanácsadás és kiválasztás területén vezetett új kezdeményezésekhez (HumanGuide teszt) és vált nagyon sikeressé (Kenmo, 2017; Welter és Neman, 2017).

E tudományos kutatások és gyakorlati kezdeményezések fényében elmondható, hogy Szondi elmélete és genotesztje folyamatosan jelen volt, és ha más utakon is, de új helyet talál magának – ismét – a gyakorlatban.

Irodalomjegyzék

Benedek I. (1993). A sorsanalízis születése. *Gyógypedagógiai Szemle*, (3):162–164.

Bereczkei T. (1999). Szondi és a modern biológia. In: Gyöngyösiné Kiss E. (szerk.), *Szondi Lipót (158–166). Magyar Pantheon sorozat*. Budapest: Új mandátum Könyvkiadó.

Buday J. (1993). Adatok Szondi Lipót humánbiológiai munkásságához. *Gyógypedagógiai Szemle*, (3):170–176.

Bürgi-Meyer, K. (1996). „A laboratórium egy lázasan dolgozó hangyataradalom”. *Thalassa*, 7(2):83-103.

Czigler I. (2013). Ranschburg Pál kísérleti pszichológiai munkássága és nemzetközi hatása. In: Lányi G. (szerk.), *Ranschburg Pál és a magyar pszichológia (59–66)*. Budapest: Eötvös Kiadó.

- Farkas T.** (2017). Fajbiológia, szociáldarwinizmus, eugenika. *Szocio.hu.* (1):61–69.
- Geykens, T.** (2017). *The Szondi Test in the Work with Adults with Intellectual Disability.* Presentation on the XXIst Congress of the International Szondi Association. Power of Fate: Past, Present, Future. Budapest, 2017. 07. 06.-08.
- Gordosné Szabó A.** (1993). Szondi és a korabeli magyar gyógypedagógia. *Gyógypedagógiai Szemle,* (3):164–169.
- Gordosné Szabó A.** (2000). *A magyar gyógypedagógus-képzés története.* Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar.
- Gordosné Szabó A.** (2003). Ranschburg Pál hatása a gyógypedagógiára eddig ismeretlen adatok tükrében. *Gyógypedagógiai Szemle,* (3):220–230.
- Gordosné Szabó A.** (2004). Szondi és a gyógypedagógia. *Gyógypedagógiai Szemle,* (2):122–131.
- Gordosné Szabó A.** (2005). Szabadkőműves magyar gyógypedagógusok a 19. és 20. század fordulóján. In: Kelemen E., Falus I. (szerk.), *Tanulmányok a neveléstudomány területéről (163–176).* Budapest: Műszaki Kiadó.
- Gyöngyösiné Kiss E.** (2011). A kísérleti ösztöndiagnosztikai teszt, a Szondi teszt. In: Császár-Nagy N., Demetrovics Zs., Vargha A. (szerk.), *A klinikai pszichológia horizontja: Tisztelgő kötet Bagdy Emőke 70. születésnapjára (248–261).* Budapest: L'harmattan Kiadó.
- Jung, C. G.** (2011). *Az archetípusok és a kollektív tudattalan.* 9/1. Budapest: Scolar Kiadó.
- Kanfi H. Zs.** (2011). *Kívül: Peremhelyzet és habitus formálódása Mérei Ferenc élettörténetében.* PhD értekezés. Budapest: ELTE, Történelemtudományi Doktori Iskola.
- Káplár M. – Bernáth L. – Kiss E.** (2012). On the Track of the Validity of the Szondi Test. In: *Szondiana,* (32):24–31.

Káplár M. (2017). *The Family Unconscious and the Transgenerational Strategies of Families*. Presentation on the XXIst Congress of the International Szondi Association. Power of Fate: Past, Present, Future. Budapest, 2017. 07. 06.-08.

Kenmo, R. (2017). *Introduction of HumanGuide: Test and Mobile Application*. Presentation on the XXIst Congress of the International Szondi Association. Power of Fate: Past, Present, Future. Budapest, 2017. 07. 06.-08.

Kiss E. Cs. (2014). Szondi Lipót szakmai életútja – A Sorsanalízis és a Szondi teszt megszületése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69(3/7):595–602.

Kiss Gy. (1991). „Gyakorlati pszichológiai műhelyek a két világháború közötti Magyarországon”. In: uő (szerk.), *Tanulmányok a magyar pszichológia történetéből* (79–105). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Lányi G. (2013). Ranschburg Pál és a magyar kísérleti pszichológia kezdetei. In: uő. (szerk.), *Ranschburg Pál és a magyar pszichológia* (29–49). Budapest: Eötvös Kiadó.

Lányiné Engelmayer Á. (1992). *10 éves a Gyógypedagógiai Pszichológiai Intézet Vizsgáló és Tanácsadó 1981-1991*. Budapest: Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola.

Lányiné Engelmayer Á. (2013). Ranschburg Pál és a magyar gyógypedagógiai pszichológia. In: Lányi G. (szerk.) *Ranschburg Pál és a magyar pszichológia* (77–88). Budapest: Eötvös Kiadó.

Lukács, D. (2016). *A Szondi-teszt korszerű értelmezése*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó.

Molnár I. (é.n.). Ami a kulisszák mögött volt a magyar pszichológiában 1932-1976 között. Kiadatlan kézirat. Idézi: Kiss E. Cs. (2014). Szondi Lipót szakmai életútja – A Sorsanalízis és a Szondi teszt megszületése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69(3/7):599.

Pléh Cs. (2003). A korai magyar akadémikus pszichológia. *Iskolapszichológia*. (10):38–42.

Schweikert, A. (2017): *Antonia and Thirteen Dreams, Single Case Study*. Presentation on the XXIst Congress of the International Szondi Association. Power of Fate: Past, Present, Future. Budapest, 2017. 07. 06.-08.

Szebik, I. (2002). Eugenika a 19. és a 20. század fordulóján. *2000 – Irodalmi és társadalmi havilap.* (4):68–74.

Szegal B. (1985). Ranschburg Pál, az interdiszciplináris kutatás úttörője. *Magyar Pszichológiai Szemle.* (4): 343–344.

Szondi L. (1925): *A fogyatékos értelem*. Budapest: Magyar Gyógypedagógiai Társaság.

Szondi L. (1929). *Zur Psychometrie der Test. Versuch einer kritischen Darlegung der Maßeinheiten der Tests*. Leipzig: Akademische Verlagsgesellschaft m. b. H.

Szondi L. (1934). dr. Tóth Zoltán: az „Általános Gyógypedagógia” című művének a biológia és a kórtani gondolkodás szemszögéből történő bírálata. *Magyar Gyógypedagógia.* (1-3):17–25.

Szondi L. (1996). A tudattalan nyelvei: Szimptóma, szimbólum és választás. *Thalassa,* 7(2):61–82.

Torda Á. (1995a). Egy tudományos hely létrejötte a századfordulón. In: Kiss Gy. (szerk.), *Pszichológia Magyarországon* (31–35). Budapest: OPKM.

Torda Á. (1995b). Ranschburg Pál pályakezdése. 45-60. In: Zászkaliczky P.(szerk.), *„Önmagában véve senki sem...” Tanulmányok a gyógypedagógiai pszichológia és határtudományainak köréből, Lányiné dr. Engelmayer Ágnes 65. születésnapjára*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar.

Tóth B. (2017). *Sorsunk rejtett mintázata. A genogramtól a genodrámáig*. Budapest: Kairosz.

Tóth Z. (1933). *Általános gyógypedagógia*. Budapest: Magyar Gyógypedagógiai Társaság.

Tóth Z. (1934). Az orvosi és gyógyító nevelői tevékenység körei és határai a gyógyító nevelés területén. *Magyar Gyógypedagógia.* (4-6).

Vajda Zs. (1996). A budapesti pszichoanalitikusok rendhagyó nézetei a gyermeki természetről és a nevelésről. *Magyar Pedagógia*, 96(4):329–339.

Vargha A. (1979). A Szondi Teszt faktorainak kísérleti vizsgálata. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 35(5):498–511.

Vargha A. (1984). *A Szondi teszt pszichometriája*. Budapest: Universitas.

Vidgop, A. J – Haguel-Spitzberg, M. – Fouxon, I. (2017). *Jewish clans: regularities and dominant traits*. Presentation on the XXIst Congress of the International Szondi Association. Power of Fate: Past, Present, Future. Budapest, 2017. 07. 06.-08.

Welter, G. – Neman, R. (2017): *HumanGuide® Test – New Normative and Explanatory Studies in Brasil*. Presentation on the XXIst Congress of the International Szondi Association. Power of Fate: Past, Present, Future. Budapest, 2017. 07. 06.-08.

Zászkalicky P. (2015). Tóth Zoltán szerepéről az európai gyógypedagógiai hagyományban. *Pedagógia történeti Szemle*. (1):72–80.